
Ivan
ROGIĆ

UPORIŠTA ZA
BUDUĆNOST SISKA

I.

Iznesene analize ukazuju na **tradicionalni manjak solidarnosti građana Siska s gradskom zbiljom**. U razdoblju prve hrvatske modernizacije nagoviješteni je odnos osnažen jasnom nadmoći onih građanskih skupina u gradu koje sebe drže u Sisku privremenim sudionicima/stanovnicima. Njihovi ciljevi **ne obuhvaćaju nužno** i ciljeve izvedene iz obveze da se u Sisku oblikuje posebna gradska zbilja i mjerodavna gradska zajednica. Ograničeni su, ponajviše, na užu skupinu poduzetničkih ciljeva kojima je Sisak samo pogodnim mjestom ostvarivanja.

Ni u razdoblju druge modernizacije, kada je središnja adresa gradske preobrazbe u sekundarnom sektoru, urbanizacija se ne temelji na obvezujućoj solidarnosti (novih) građana s gradom. Temelji se, naprotiv, na obvezujućoj solidarnosti novodoseljenih stanovnika s industrijskim radnim organizacijama koje nadziru urbanizacijski proces. Zato je većinski odnos novodoseljenih spram Siska učinkom posve pragmatičnih nauma. Oni se u cjelovit predložak sintetiziraju zaštićeni legitimacijom **sektorskih** (razvojnih) ciljeva industrije. Na toj podlozi s velikim se teškoćama osnažuju i osamostaljuju posebni označitelji gradskog identiteta. Za njih je najmanje netočno ustvrditi kako su **nepostojeći**. Drukčije rečeno, u kolektivnom iskustvu Siščana Sisak nije grad s jasnom hijerarhijom razlika koje ga određuju: iznutra kao zavičajni grad, a izvana kao grad različit od drugih.

No u zaključnom razdoblju druge modernizacije (pretežno osamdesetih godina) ipak se oblikovala **statistička većina** sisačkog stanovništva koja svoj kolektivni obris nedvosmisleno određuje naslovom: Siščanin. (Podsjetimo, po anketnim analizama, 85,2% anketiranih sebe drže "domaćima" u gradu premda ih je u njemu rođeno uvjerljivo manje: 45,9%). Također, većina anketiranih namjerava **trajno** živjeti u Sisku. Unatoč činjenici da je odluka o trajnom nastanjivanju, osim privlačnošću odabranog mjesta, izazvana i manjkom mogućnosti da se zauzme bolje, izneseni na-

laz pokazuje da u sisačkom kolektivnom iskustvu djeluje autonomna potreba za kontinuitetom svakodnevnog života u samom Sisku. No **ona ne proizvodi dugoročnu odlučnost**. Po anketnim nalazima “samo” manjina anketiranih vjeruje da će i njihovi potomci (djeca) ostati trajno živjeti u Sisku. Drukčije rečeno, u predodžbi anketiranih grad nije dostatno moćan i uvjerljiv za konkurentno natjecanje za naklonost mlađeg stanovništva; ni “vlastitog”, rođenog u Sisku, a ni onoga s drugih područja koje bi Sisak mogao privući. Analiza eseja sisačkih srednjoškolaca nedvosmisleno potvrđuje iznesenu ocjenu anketiranih. U iskustvu mlađih sisačkih skupina Sisak je “mali grad” ili bez posebnih označitelja (dakle kao množina anonimnih drugih gradova), ili “s velikim teškoćama”. Premda ga mnogi zavičajno vole, očitovanu naklonost ne drže dostatnom za odluku o trajnom ostanku u Sisku. Jer Sisak, po njihovoj ocjeni, nije gradom sklonim mlađim skupinama stanovništva. Manjak sklonosti vidljiv je, kako upozoruju mladi, na više razina, u rasponu od fizičke (zapuštenost, zagađenost) do institucionalne (manjak potrebnih ustanova, “lijene” postojeće ustanove) ili razvojne (iscrpljenost dosadašnjeg razvojnog predloška, manjak novih inicijativa, manjak skrbi za perspektivu).

U takvu kontekstu, vidljivo je, spomenuta statistička većina sisačkog stanovništva, identificirana s gradom s pomoću naslova Siščanin, **nije dostatnim uvjetom** za potrebnu solidarnost građana s gradom. Ona se mora, nizom posebnih programa, razvijati, oblikovati i dugoročno stabilizirati. U tom je pogledu posebno korisno mobilizirati **raznorodne mreže civilnog sektora**, u rasponu od mreže nositelja i tvoraca sisačke javnosti do mreža neprofitnih udruga ili poduzeća kojima je cilj mobilizirati sisačko stanovništvo na rad na gradskoj dobrobiti. Nalazi pokazuju da je pripravnost sisačkog stanovništva na takvo djelovanje znatna. Napose mlađih skupina Siščana.

2.

Upravljanje gradom, po ocjeni anketiranih, zatvoreno je u ekskluzivni trokut: gradsko poglavarstvo – političke stranke – velika industrijska poduzeća; u osnovi, **ono je politokratsko**. U takvu modelu upravljanja gradom vrlo se teško afirmiraju glavni razvojni ciljevi grada i središnje aspiracije Siščana. Zato je, po ocjeni anketiranih, najmanje netočno postojećem modelu upravljanja gradom dopisati pridjev: **zastarjelo**.

Prvi trag zastarjelosti je podređenost gradskih ciljeva neposrednim ciljevima zastarjelih industrijskih poduzeća.

Ovisnost građana o političkoj i razvojnoj moći tih poduzeća oblikovala se u razdoblju druge modernizacije. No devedesetih godina nije se osnažila gradska autonomija do razine gdje bi, na temelju autonomna uvida u dugoročne gradske mogućnosti razvitka, bila jasnija razvojna politika **manje podređena unutrašnjim teškoćama tih poduzeća**. Po ocjeni anketiranih u politokratskom modelu upravljanja gradom devedesetih godina ovisnost grada o spomenutim unutrašnjim teškoćama tih poduzeća u osnovi se samo nastavila.

Drugi trag zastarjelosti je jasna odvojenost mlađih skupina sisačkog stanovništva od gradske perspektive. Premda uvidi mladih Siščana nisu, po svim pojedinostima, “tehnički” mjerodavni, nije zasnovano reći da je na djelu solipsistički tip javnog govora, koji se ne obazire na činjenice. Najvažnija je među njima **odsutnost** sustavnih pokušaja gradskih upravljača da oblikuju, u odnosu na postojeće razvojno posustajanje, nove razvojne mogućnosti i tendencije. Ili, drukčije rečeno, posve je **jasna odsutnost sustavnih pokušaja gradskih upravljača da oblikuju dugoročni razvojni savez s mladim sisačkim stanovništvom**. Zbog toga se **mehanizmi odlučivanja iscrpljuju u popravcima postojeće zastarjelosti**. Ocjene anketiranih pokazuju da je njihov domašaj vrlo ograničen.

Treći trag zastarjelosti je odsutnost sustavnih pokušaja gradskih upravljača da osnaže grad kao **specifično poduzeće**. Koliko je važan taj smjer upravljanja gradom, pokazuje suvremena evolucija upravljanja u europskim gradovima. Djelovanje tamošnjih gradova kao posebnih poduzeća neodvojivo je od jačanja autoriteta grada na svim važnijim područjima svakodnevnog života. Priznati je da se slična evolucija nije osnažila devedesetih godina ni u drugim hrvatskim gradovima (ne računamo li djelomično Zagreb zbog posebna položaja metropolskog središta s ovlastima županije). Pa se spomenuta odsutnost ne može opisati kao ekskluzivni lik sisačke zastarjelosti. No, na drugoj strani, drže anketirani, ni u Sisku **nisu vidljivi** pokušaji modernizacije gradskog upravljanja kojima je cilj jačanje razvojnog autoriteta samoga grada. Zahvaljujući tomu, odsutni su i dugoročni sustavni pokušaji izgrađivanja saveza grada s hrvatskim razvojnim elitama te s viševrsnim poticajima gradskom razvitku u europskim urbanim mrežama i savezima.

Četvrti trag zastarjelosti je odsutnost sistematskih pokušaja da se u hrvatskoj i europskoj javnosti **planirano oblikuje sisački ekološki i simbolični identitet**. Brojne analize pokazuju da je skup komunikacijskih uvjeta, koji određuje takav identitet, vrlo važnim razvojnim pomagalom (dobrom) u usmjerivanju postojećih tijekova ka-

pitala, kompetentnih stručnih skupina ili oblika potpore. Uvidi mladih skupina stanovništva nedvosmisleno pokazuju da Sisak ni u hrvatskom ni u srednjoeuropskom okviru nema posebno identitetno mjesto, koje bi učvrstio primjerenom gradskom strategijom. Već i u usporedbi s hrvatskim gradovima na petom prometnom koridoru gubi razvojnu uvjerljivost. Sukladno tomu, odsutni su i sustavni pokušaji da se privlačnost grada izvanjskim sudionicima odredi s pomoću niza primjerenih olakšica ili gradskih poticaja. Na toj je podlozi gotovo nemoguće oblikovati novu razvojnu gradsku osnovu. Po ocjeni anketiranih, dakle, zastarjeli model upravljanja gradom samo je posebnom odrednicom razvojne zastarjelosti gradskih sudionika.

3.

Po ocjeni anketiranih Siščana, a njih podupire i iskustvo mladih skupina u gradu, dosadašnji razvitak grada određen je s tri osnovne skupine odrednica. Preglednosti radi korisno ih je dodatno precizirati razdiobom po posebnim podskupinama.

(i) **Prva skupina odrednica proizvedena je pod pritiskom strukturne napetosti (paleo)industrija – grad.** Analize pokazuju da se industrijski sektor u Sisku ustalio u ulozima sektora s posebnim ovlastima. Po ocjeni anketiranih četiri su skupine posljedica takva položaja važnije od drugih.

Prva je vidljiva u činjenici da skupine iz industrijskog sektora nadziru ili presudno utječu na prakse gradskog upravljanja. (Ta je činjenica već komentirana pa na ovom mjestu nije potrebno ponavljati što je rečeno.)

Druga je skupina posljedica vidljiva u praksi proizvodnje i množenja ekologijskih rizika u gradu. I anketirani Siščani i sisačka mladež slažu se da je sisačka industrija na popisu najvažnijih proizvođača ekologijskih šteta u gradu. Na drugoj strani, zacijelo ponajviše zbog položaja industrijskog sektora u upravljanju gradom, vidljiv je manjak sustavnih gradskih pokušaja da grad **svojim autoritetom** učvrsti nova mjerila ekologijske prihvatljivosti i gospodarenja.

Treća je vidljiva u praksama industrijskog sektora koje sektor nameću (gradu) kao tvorca usporednog/neželjnog grada. Te su prakse posebno vidljive, ocjenjuju anketirani, na sisačkom (industrijskom) jugu.

Napokon, četvrta je skupina posljedica vidljiva u težnjama industrijskog sektora da bude, **ovakav kakav jest**, monopolnim jamcem gradske gospodarske perspektive.

(ii) **Druga skupina odrednica ustalila se kao posljedica vrlo ograničene diverzifikacije gospodarskih djelat-**

nosti izvan granica (paleo)industrijskog sektora. Po ocjeni anketiranih, potrebno je razlikovati barem četiri osnovne podskupine djelatnosti koje su u naznačenom okviru neopravdano ostale **bez razvojne potpore**.

U prvu podskupinu najveći broj anketiranih ubraja **turizam**. Po ocjeni većine anketiranih, mogućnosti turističkog razvoja u Sisku i u njegovoj subregionalnoj okolici radikalno su podcijenjene. Premda takvu ocjenu ne osnažuje i ukupna bilanca hrvatskog "kontinentalnog" turizma (hrvatski je turizam sve do kraja dvadesetog stoljeća ostao ovisnikom o jadranskom turističkom pročelju), anketirani opravdano ukazuju na činjenicu da se spomenute mogućnosti u Sisku nisu ozbiljno istraživale, a još manje sustavnom razvojnom politikom podupirale ili, pače, favorizirale.

U drugoj su podskupini djelatnosti s **već ustaljenim, tradicionalnim položajem u Sisku**. To su **obrt, riječni prijevoz i poljodjelstvo u gradskoj okolici**. Analize su pokazale da industrijska strategija Siska nije autonomnim proizvodom gradskih sudionika. Zato se i slabija razvojna potpora tradicionalnim sisačkim djelatnostima ne može upisati na listu isključivo sisačkih razvojnih odluka. No anketirani upozoruju da su one, napose u završnim razdobljima druge modernizacije, ostale i bez ozbiljnije gradske potpore.

U trećoj su podskupini **djelatnosti iz tercijarnog i kvartarnog sektora kakve su zdravstvo, naobrazba** (posebno sveučilišna), **prometne usluge, znanstvena istraživanja, kultura**. Ukazujući na njihovu nerazvijenost, anketirani, u osnovi, ukazuju da sisačka razvojna politika nije s većim uspjesima oblikovala **alternativne** sektore razvojne dinamike. Zahvaljujući tomu, u gradu se nisu ustalile ni veće skupine eksperata sposobnih za originalne odgovore na nove teškoće.

U četvtoj su podskupini **novе industrijske djelatnosti**. Analiza je pokazala da anketirani ocjenjuju kako ni sama industrija, kao cjelovit sektor, **nije imala potrebnu potporu**. Ta je ocjena, u osnovi, trag činjenice da se izvan sektora kemijske i metalne industrije te, rezidualno, brodogradnje, u Sisku nisu učvrstile komplementarne razvojne aspiracije. Zbog toga je, paradoksalno, Sisak pogođen i manjkom **industrijskih** inicijativa kojima je cilj oblikovanje nove tehničke zbilje i novih tehničkih sposobnosti.

(iii) **U trećoj su skupini odrednice zajednički korijen kojih je grad bez razvojne perspektive**. Koliko je vidljivo, i one se mogu razdijeliti na nekoliko osnovnih podskupina.

Posebna su podskupina odrednice **grada koji stagnira**. Po ocjeni anketiranih, njegovu zbilju određuju brojni anomijski oblici ponašanja te višestruka nesposobnost grada da bude institucionalnim i razvojnim jamcem potrebnih/poželjnih promjena. Zahvaljujući tomu, po ocjeni anketiranih, grad postupno “kliže” prema položaju **nesigurna/neugodna grada**. Na tu činjenicu s višekratno ponovljenim polemičnim gestama ukazuju i mlađe skupine sisačkog stanovništva.

U idućoj su podskupini odrednice kojima je zajednički korijen u porastu **nezaposlenosti**. One, predvidljivo, najviše pogađaju radno sposobno stanovništvo. Ali, analiza pokazuje, pogađaju i mlađe skupine sisačkog stanovništva koje završavaju redovito školovanje pa moraju radna mjesta tražiti izvan Siska. Ta činjenica posebno pogoduje ojačavanju tendencije da se rubne društvene skupine, kakve su i skupine mlađeg ili starijeg gradskog stanovništva, **dugoročno isključe** iz skupine mjerodavnih gradskih sudionika. Na taj se način i mjerila kakvoće i uspješnosti gradske preobrazbe paradoksalno “fosiliziraju”.

U trećoj su podskupini odrednice kojima je korijen u postojanu **manjku gradske sposobnosti za množenje poticaja** na inovativno djelovanje u različitim sektorima djelatnosti. Zahvaljujući tomu, sisački gradski identitet, kako je već naznačeno, nema potrebnu konkurentsku kakvoću u natjecanjima za nove sociokulturne ili gospodarske pogodnosti ili za nove investitore. Naznačenu činjenicu posebno dramatiziraju mladi (pisci eseja). Premda su njihovi uvidi, naznačeno je, bez nužne argumentacijske osnove, očitovana potreba za dramatizacijom sisačke nemoći u natjecanju za bolji/veći gradski ugled u hrvatskom društvu i na europskom tržištu posve je sukladna općoj ocjeni anketiranih da Sisak nije poticajnim/privlačnim gradom; te da je, pače, nejasno na koji način smjera poticajnost/privlačnost povećati/poboljšati u budućnosti.

4.

Anketirani drže da je u **oblikovanju nove razvojne strukture Siska korisno orijentirati se s nekoliko osnovnih kriterija**. Oni su izvedeni iz uvida u prilike i odnose proizvedene dosadašnjim modelom razvitka (opisanim u pret-hodećem odjeljku).

(i) Po ocjenama najvećeg broja anketiranih osnovni i polazni kriterij za poticaj i potporu razvitka pojedine djelatnosti jest **broj novih radnih mjesta** koji tom prilikom nastaje. Izneseni je stav, nedvojbeno, izravnim otiskom prilika u sisačkom gospodarstvu, ali i predodžbe o prilika-

ma u hrvatskom gospodarstvu u cijelosti na kraju dvadesetog stoljeća. No, unatoč toj “paničnoj” podlozi, korisno je upozoriti da je isti kriterij na popisu središnjih i u praksama upravljanja gradskim razvitkom u većim europskim gradskim središtima. To, drukčije rečeno, znači da tamošnje gradske uprave prihvatljivost/neprihvatljivost pojedine djelatnosti ne određuju samo na temelju neposredne proračunske dobiti koje grad ima od te djelatnosti. Nego i na temelju viševrsnih **posrednih učinaka** i posljedica koje takva djelatnost izazivlje u ukupnoj razvojnoj dinamici grada. Ističući taj, s obzirom na njihovo iskustvo, svakako “panični” kriterij, anketirani posredno ukazuju i na obvezu gradske razvojne politike da sudjeluje u oblikovanju viševrsnih poticaja kojima je zajednički cilj ne samo proračunska dobit nego **kakvoća socijalnih uvjeta** nužnih za primjerenu reprodukciju grada. Na drugoj strani, isti kriterij može osnažiti zahtjeve da se Sisak u oblikovanju buduće razvojne osnove ponaša neselektivno (dakle, da bude pragmatično sabiralište djelatnosti neprihvatljivih drugim gradovima). No stavovi anketiranih pokazuju da nije dopuštena naznačena redukcija. Selektivno i poticajno djelovanje predodžbe o gradskom identitetu nedvojbeno je nužnim uvjetom/okvirom gradske razvojne politike. Drukčije rečeno, obveza novih djelatnosti da pružaju radnu šansu radno sposobnom stanovništvu **ne implicira** da je grad Sisak pripravan baš na sve tipove djelatnosti.

(ii) Drugi kriterij s većinskom potporom anketiranih jest **ekologijska prihvatljivost** djelatnosti. U prijašnjim ulomcima vidljivo je koliko anketirani ekologijsku rizičnost gradske zbilje vežu za zastarjelost dosadašnjeg modela razvitka. Sukladno tomu, svaki posebni primjer prekoračenja njegovih granica implicira **obvezu uspostave novih ekoloških mjerila**. Njihova primjena ne pogađa toliko naslijeđenu sektorsku razdiobu gradskog gospodarstva. Ali pogađa zastarjelu tehničku, institucionalnu i razvojnu osnovicu na kojoj se ona održava/održavala.

(iii) Treći kriterij Siščanima važan mogućnost je zapošljavanja **mlađih skupina stanovništva** te **domaćeg radnog kontingenta**. Reći da je kriterij učinak potrebâ za monopolnim lokalnim nadzorom tržišta rada, nije neopravdano. Budući da je u Sisku strah od nezaposlenosti poduprt jasnim posustajanjem gradskog gospodarstva, samorazumljiva je i potreba anketiranih da Siščani imaju prednost na lokalnom tržištu rada. No teško je prihvatiti tumačenje da je stav otiskom strukturne potrebe za lokalnom ekskluzivnošću. U Sisku, vidjelo se, gradska je subjektivnost oblikovana s mnoštvom teškoća. Zato i nema jas-

nih aspiracija da grad bude jamcem ekskluzivnih sisačkih prava, za razliku od prava onih izvan Siska.

U istu skupinu kriterija treba ubrojiti i **interes investitora/poduzetnika**. Premda anketirani, vidljivo je, važnijima drže kriterije socijalne i ekolozijske uspješnosti pojedine djelatnosti, ne isključuju i poduzetnički interes. No on je, očito je, uklopljen u širi okvir predodžbe o dobitima **kakva je oblikovana u razdoblju druge modernizacije**.

(iv) Četvrti kriterij Siščanima važan najmanje je netočno nazvati **urbanotvorbenost**. Njegova primjena premješta učinke u gradskoj zbilji na položaj važnog indikatora razvojne kakvoće pojedine djelatnosti. Povećava, k tomu, poželjnost djelatnosti kakve su kultura, znanost, turizam, nove industrije, usluge i srodne, prije spomenute.

5.

Proces prostorne preobrazbe Siska ponajviše je određen sustavnim uvjetima i obilježjima društvenih sudionika važnih u razdoblju druge modernizacije. Anketirani češće i odlučnije ukazuju na nekoliko njegovih važnih obilježja.

(i) Grad je na više mjesta (na sjeveru i jugu) nepotrebno proširen i **razlomljen prisutnošću većih (zastarjelih) industrijskih pogona**. Ta činjenica, osim više ekolozijskih teškoća, izazivlje i brojne organizacijske i funkcionalne poremećaje u gradskoj zbilji. Dugoročni je interes grada jasno definirati granice grada, ukloniti industrijske pogone i rekonstruirati ih ili na vanjskom gradskom rubu ili u mreži subregionalnih naselja i prometnica, sukladno već oblikovanoj praksi poticanja novih industrijskih alternativa u tehnički zrelijim društvima i razvojnim strategijama. Razvojno posustajanje grada svakako takve zahtjeve ostavlja bez dostatnog provedbenog autoriteta. Ali, na drugoj strani, pravila razvojnog posustajanja ne mogu/ne smiju biti i pravilima dugoročnog orijentiranja gradskog upravljanja.

(ii) U gradskoj zbilji **nije učvršćen** autoritet gradskog središta. Jasnije su i očitije silnice koje teže jednoj vrsti **egalitarnosti** u odnosu između središta i ostalih gradskih dijelova. Egalitarnost nije toliko očita odmjerava li se veličinom koncentracije upravnih i poslovnih ustanova u središnjem dijelu. Ali je i više nego očita po razdiobi **paraurbanih** označitelja i oblika uporabe središnjeg područja. Na to ukazuju i uvidi mlađeg stanovništva i anketni odgovori. Gradsko središte **nije evoluiralo u autonomni izvor doživljajnih i komunikacijskih poticaja**, nužnih u praksama socijalne integracije u gradu. Iz dobivenih anketnih odgovora zasnovano je izvesti prijedlog da se razvije **dosljedna reurbanizacija** gradskog središnjeg dijela. Njezin

cilj imao bi biti oblikovanje središnjeg područja kao “gradskog dnevnog boravka”; dakle, područja “podređena” socijalnoj komunikaciji i praksama slobodna vremena. Konvencionalne sastavnice takvih programa su obnova pješačkih režima u središnjem dijelu; isticanje autoriteta, simboličnog i oblikovnog, središnjih trgova ili ulica; sustavna selekcija djelatnosti koje ohrabruju komunikacijska umijeća; množenje atrakcija različite trajnosti; potpora aspiracijama “rubnih” skupina kakve su djeca, mladi, stariji i srodne. Dolazak i boravak na takvu području potaknut je autonomnom privlačnošću samog područja; u njega se odlazi, kako višekratna istraživanja pokazuju, “ni radi čega”. Ali se zato tamo rado i često (“ni zbog čega”) boravi.

(iii) Anketirani su ocijenili **da grad nije primjereno integrirao rijeke**, napose rijeku Kupu, u gradsku svakodnevicu. I aspiracije i oblikovane životne navike ukazuju na (potencijalnu) veliku važnost rijeka, navlastito Kupe, u oblikovanju sisačkog životnog stila. (Na to, posredno, ukazuje i anketna potpora prijedlogu izgradnje kupališta na Pogorelcu). Nedvojbeno je da takav program nadmašuje investicijske sposobnosti sadašnjih gradskih sudionika. Ali je, također, izvan rasprave da se programom mogu diferencirati ciljevi i intervencije različite razine, cijene i domašaja (u rasponu od malih komunalnih akcija na obalama Kupe ili kulturnih intervencija do izgrađivanja novih mostova, uređivanja vodotoka i plovnog režima ili posebnih obalnih gatova). Bez takva programa – uvidi mlađih skupina Siščana u tom su pogledu nedvosmisleni – Sisak neće dosegnuti onu poželjnost/privlačnost kakva mu je nužna za buduće oblike socijalne integracije u gradu.

(iv) U gradskom kolektivnom iskustvu **nije učvršćen autoritet označitelja gradskog identiteta i cjelovitosti**. Analitički podaci pokazuju da su oni i malobrojni (svode se uglavnom na stari grad i kupsku obalu) i bez snažnijeg utjecaja na gradske procese. Na drugoj strani anketirani su Siščani, napose mlađe skupine, jasno upozorili da je grad oskudno označen pa zapravo nije ni Siščanima, a još manje stranim posjetiteljima, čitljiv i privlačan. U razdoblju druge modernizacije Sisak je uspio naznačiti glavne obrise praksa koje zahtijevaju anketirani. “Obranjen” je, primjerice, položaj Staroga grada kao neprijepornog kulturnog dobra; ohrabrene su aspiracije da grad izađe na kupske obale; potaknuti su djelomično revitalizacijski programi u gradskom središtu. No razvijeni program na koji anketirani ukazuju i širi je i sadržajno bogatiji. U zaključnom liku on implicira zahtjev da pojedini označitelji gradskog identiteta i cjelovitosti (kulturna dobra, rekreacijska dobra, simboli, crkve itd.) djeluju u gradskoj zbilji kao posebni komu-

nikacijski orijentiri i uporišta obvezujuće hijerarhije u odnosima između pojedinih gradskih mjesta.

(v) Većinska skupina anketiranih, a njihov uvid potvrđuju i mladi Siščani – pisci eseja, tvrdi da je gradsko područje **doživljajna pustinja**. Osim pragmatičnih sklopova (kuća/ulica/parkiralište, i sličnih) na gradskom **javnom** prostoru oskudni su primjeri oblikovanja kojima je cilj pobuditi posebne doživljajne silnice na određenom području. Nedostatak je odredljiv u rasponu od nedostatka **uređenih** parkova ili zelenih tratina do nedostataka spomenika različita podrijetla, atrakcija ili nedostataka tragova posebnih oblikovanih aspiracija na pročeljima kuća ili na pojedinim uličnim potezima. Ta je činjenica zabilježena i u urbanoj praksi u drugim industrijskim središtima po Hrvatskoj u razdoblju druge modernizacije. Javno je područje takvih gradova praktično funkcioniralo kao jedna **vrsta sabirališta deliričnih oblika praktične grubosti i neobzirnosti**. Ta tendencija devedesetih godina izgubila je legitimaciju pod pritiskom novih urbanih aspiracija. Ali je, **na praktičnoj razini**, njezina ustrajnost ostala, uglavnom, neumanjena. Sisački primjer u tom pogledu nije iznimkom. Drukčije rečeno, anketirani nedvosmisleno upućuju na obvezu grada da oblikuje **urbanotvorbenu** zbiljnost i ambijent. I ta činjenica dramatičira pitanje o jasnijim odnosima grad/negrad.

(vi) **Ekologijska dosljednost i sigurnost** u iskustvu anketiranih posebnom je vrijednošću. Na drugoj strani, većina se slaže da grad Sisak nije ni ekološki siguran niti je njegova gradska politika ekološki dosljedna. Na tu smo činjenicu već upozorili u prethodnim ulomcima ovog poglavlja. U dosadašnjem modelu razvitka, strukturno ovisnim o samo nekolikim (paleo)industrijskim adresama, praktična je ekološka politika bila, predvidljivo, reducirana i bez strateške uvjerljivosti. Anketirani, pak, drže da bi takvo ponašanje grada u budućnosti **bilo neprihvatljivo**. Zato su i ustvrdili kako je ekološka prihvatljivost novih razvojnih djelatnosti na vrhu popisa ključnih mjerila prihvatljivosti novih inicijativa. Na drugoj strani, pak, grad Sisak **nije privlačan** novim investitorima kao druga veća središta u susjedstvu. Manjak razvijene gradske politike kojoj je cilj povisak opće privlačnosti grada u tom je pogledu teško nadoknadiv. Zbog toga je vjerojatnije očekivati da će na područje Siska češće svraćati investitori zainteresirani za manje ekološke troškove. Dio njih svakako grad neće moći odbiti. Ali bi razvojna strategija naslonjena na njih imala posve ograničene učinke.

(vii) **Paraurbanost komunalne politike.** U više su navrata anketirani Siščani, a i srednjoškolski pisci eseja, upozorili na komunalnu neurednost, gradsku prljavštinu, nepouzdanost u javnom prijevozu, neredovit odvoz smeća i na srodne paraurbane činjenice u dnevnoj komunalnoj praksi. Premda su one **tipične** za množinu hrvatskih gradova, one **nisu nužni** rezultat upravljanja gradom čak ni u modelu upravljanja oblikovanom u razdoblju druge modernizacije, kada se u gradu “planirano”, radi lakše integracije novih paraindustrijskih skupina, reduciraju mjerila urbane kakvoće. Već i ograničena lokalna mobilizacija stanovništva na javnim programima “povratka gradu” pokazivala se korisnim protusredstvom. I u Sisku, kako je naznačeno, osim poboljšanja kakvoće komunalnih poslova tvrtaka kojih je to posao, potrebno je, kako smo već upozorili, oblikovati **autonomnu civilnu sferu zainteresiranu za gradski dobrobitak.**

(viii) Razdioba sastavnica komunalne opreme i društvene infrastrukture, po ocjeni anketiranih, **nije teritorijalno pravedna.** Koliko su pojedina gradska naselja (grubo promatrano) bliža periferijskom rubu, toliko su vidljiviji pojedini oblici komunalnog manjka. Upozoriti je, međutim, da je Sisak u cijelosti, **kao grad,** bez potrebne komunalne kakvoće. Pa komunalni manjkovi po naseljima bližim periferijskom rubu nisu samo učinkom sheme središte – rub, nego su i učinkom opće gradske supstandardnosti. U takvu kontekstu posebnu uvjerljivost imaju ocjene anketiranih da im, kao lokalnim sudionicima, najviše nedostaju dobre **lokalne prometnice,** organizacija javnog prijevoza te **specifične institucije za mlade i starije ljude.** S takvim je nedostacima već tipično svezan i opći manjak uslužnih djelatnosti različite vrste te zdravstvene, rekreacijske i kulturne infrastrukture.

Na drugoj strani, lokalna se integracija naslanja na ograničeni broj institucija. Najvažnije su: lokalna crkva (župa), lokalna osnovna škola, trgovina za svakodnevnu potrošnju, ambulanta, pošta te pokoja obrtnička usluga.

Uzmu li se u obzir procesi općeg jačanja potreba za individualizacijom životnih stilova i navika, lako je uočiti da je **povišak opće gradske pokretljivosti** (teritorijalne) činjenica koja znatno pojačava razlike između načina dnevnog funkcioniranja grada u “klasičnim” desetljećima druge modernizacije (šezdesete i sedamdesete godine dvadesetog stoljeća) i grada s kraja istog razdoblja. U takvu kontekstu **prometna pristupačnost gradskih dobara** postaje **posebnom vrijednošću pojedinog gradskog dijela** (prometno polje povezanog). Upozorenja anketiranih, dakle, da im

opću kakvoću životnih uvjeta na lokalnoj razini određuju ograničenja u organizaciji i mreži lokalnog prometa te tipičnost/oskudnost društvene infrastrukture izravno zrcale trag onih istih aspiracija koje su anketirani očitovali ocjenjujući grad kao cjelinu. Zato brisanje tih dvaju ograničenja treba promatrati **i kao opće prioritete programa lokalnih gradskih modernizacija.**

6.

Stambeni sklop u Sisku pretežno je proizveden u razdoblju druge modernizacije. Ta činjenica određuje i njegova glavna obilježja. U njemu su **većinski mali i mali/srednji stanovi**. Na drugoj strani, pokazatelji stambene gustoće ne dopuštaju zaključak da su prosječne gustoće kritične ili neprihvatljive. No analiza pokazuje da je razdioba vrijednosti pokazatelja stambene gustoće u prihvatljivim rasponima ponajviše posljedicom činjenice da je glavni stambeni korisnik **mala obitelj**, pretežno bez djece ili s malim brojem djece (jedno ili dvoje). Zbog toga u malim ili u malim/srednjim stanovima, karakterističnim za sisački stambeni sklop, samo iznimno živi veći broj stanara po jedinici. Naznačeni odnos svakako je povoljan promatra li se isključivo u obzoru sadašnjosti. **No posve je problematičan promatra li se u razvojnom obzoru.** Dvije činjenice izravno narušavaju njegovu razvojnu kakvoću. Prva je, prije spomenuta, opća individualizacija životnih stilova. To znači da su mali i mali/srednji stanovi s brojnim razvojnim ograničenjima, čak i pod pretpostavkom da se broj stanara u njima neće dramatično povećati. Druga je starenje stanovništva kao razvojno ograničenje. (Starije stanovništvo, poznato je, teže se prilagođuje promjenama, a još ih teže/rjeđe autorizira.) Na drugoj strani, sisačka je razvojna perspektiva neodvojiva od obvezujućih promjena na brojnim sektorima. Radi toga je **i učvršćivanje razvojnog autoriteta mlađeg stanovništva nužno**. On se ne može, poznato je, dosljedno oblikovati bez primjerene stambene perspektive. Nju pak jedva da podupire stambeni sklop s malim i malim/srednjim stanovima s vrlo ograničenim rasponom praktične obitavališne autonomije. Drukčije rečeno, Sisku je potrebna drukčija stambena politika.

Usporedno promatranje pokazatelja o veličini stanova i opremljenosti dopušta stambeni sklop razdijeliti na nekoliko posebnih stambenih cjelina.

(i) U prvoj su cjelini stanovi u središnjem dijelu Siska. U njoj su većinski stanovi prosječne veličine ili manji, a opremanje stanova električnim i vodovodnim uređajima

je, uglavnom, dovršeno. Opremanje pak stanova centralnim grijanjem ograničeno je na manjinski broj stanova.

(ii) U drugoj su cjelini **gradska** naselja kakva su, primjerice, Zeleni brijeg ili Viktorovac. U njima su većinski stanovi s nešto većim prosječnim veličinama od gradskog prosjeka. Opremanje stanova električnim i vodovodnim uređajima je, uglavnom, dovršeno, osim po vanjskim rubovima naselja. Udio stanova opremljenih centralnim grijanjem približna je onomu u središnjem gradskom dijelu.

(iii) U trećoj su cjelini naselja dosljedno oblikovana po korporacijskom predlošku investitora – većih industrijskih poduzeća. Tipični je primjer naselje Caprag. U njemu su većinski stanovi s prosječnim veličinama manjim od gradskog prosjeka. Opremanje pak električnim i vodovodnim uređajima dovršeno je. **Dovršeno je** i opremanje stanova centralnim grijanjem.

(iv) U četvrtoj su cjelini naselja s pretežnim izrazito većim stanovima od gradskog prosjeka. U njima je opremanje električnim i vodovodnim uređajima u zaključnoj fazi. Ali je zaostatak u opremanju kanalizacijom i centralnim grijanjem toliki da se naselja i ne mogu označiti pridjevom 'gradska'. Tipični je primjer naselje Galdovo. U njemu su privatni stambeni investitori odigrali presudnu ulogu.

(v) U petoj su skupini naselja po gradskom rubu s više paraurbanih obilježja. U njima su većinski i mali stanovi te stanovi bez prihvatljive opreme (čak, nerijetko, i električnom energijom). Primjer takva naselja statistika je zabilježila pod imenom "Ivan Buić". No više je takvih naselja po gradskim rubovima.

Posve je očito da naznačena shema implicira obvezu da se gradska stambena politika i politika infrastrukturnog opremanja moraju oblikovati sukladno nagoviještenim razlikama. Na to, posredno, ukazuju i uvidi u stambene aspiracije anketiranih. U srcu je aspiracijske predodžbe obiteljska kuća s okućnim područjem. Ona je smještena u **urbani okvir manjeg grada**, s obvezujućom socijalnom i ekolojskom preglednošću te s dobrim položajem u prometnoj mreži. U predodžbi je primjerena kakvoća tehničkog opremanja samorazumljiva. Uzme li se u obzir činjenica da je Sisak uglavnom **prizemnim/jednokatnim gradom**, gdje se, osim u središnjem dijelu, nije zatrla uloga okućnog područja, orijentiranje nagoviještenom predodžbom nije bez praktičnih izgleda. Ocjena implicira i stav da Sisak mora dovršiti na gradskom području opremanje komunalnom infrastrukturom u idućem razvojnom razdoblju. Implicira, međutim, i upozorenje da će naselja oblikovana na spomenutom, korporacijskom, predlošku biti po-

trebno sustavno rekonstruirati kako bi se dobio stambeni sklop pogodniji za obitavanje s više djece. Svim pak spomenutim skupinama naselja potrebna je, razlikama dosljedno orijentirana, **reurbanizacija**. Njezin je cilj poboljšanje/pojačavanje kakvoće **urbanih** odrednica i vrijednosti. Među njima je, poznato je, kakvoća **javnih područja** na vrhu popisa. Višekratno ponovljene ocjene anketiranih, napose mlađih skupina, pokazuju da je, u osnovi, dosljedno oblikovanje javnog područja u naseljima vidljivo samo u ulomcima. Po tomu se, upozoreno je, malo razlikuju središnje gradsko područje i gradski rub. **Opći ton paraurbanizacije i više je nego očit**. Njegovo brisanje nije moguće bez dosljedne gradske politike (što je notorno); ali **ni bez nužnog saveza** između nositelja gradske politike i lokalnih skupina pripravnih na "lokalnu obranu". Premda su u razdoblju druge modernizacije mnoge lokalne skupine, kao "agenti" industrijskog nadzora grada, zbog lokalnih dobiti nerijetko djelovale na štetu grada kao cjeline, one su nezamjenjivim sudionicima procesa reurbanizacije. Njezin "proizvod", **gradska** kakvoća životnih uvjeta i odnosa, zajedničkim je interesom.

7.

U strukturi Siska jasno se razlikuje **vanjski, prigradski**, krug naselja. U skupni su važniji primjeri Budaševo, Hraстelnica, Novo Selo, Palanječko, Odra Sisačka, Staro Pračno, Topolovac, Žabno. Analiza pokazuje da je u njima većinsko autoktono stanovništvo, s još živim predlošcima lokalne životne tradicije. Već i ta činjenica posredno podupire stav da spomenuta, i srodna, naselja treba u budućnosti oblikovati i razvijati **na temeljima lokalnog identiteta**.

U spomenutoj skupini naselja **nije** dominantno poljoprivredno stanovništvo. Sektorska razdioba glavnih djelatnosti pokazuje da je rad na zemlji **glavna komplementarna** (pomoćna) djelatnost; djelatnost pak o kojoj presudno ovisi gospodarski položaj tamošnje obitelji i profesionalna perspektiva ili je u industrijskom sektoru ili u kojem drugom sektoru djelatnosti s adresom u gradu Sisku. U osnovi, stanovništvo spominjanih i srodnih naselja teži ustaliti životni predložak crpeći sinkrono **dvije skupine** prednosti. U prvoj su skupini prednosti što ih oblikuje grad i njegova proizvodna struktura te brojne institucije i usluge. U drugoj su skupini prednosti što ih oblikuje obitavanje u negradskom ambijentu (ekologijski uvjeti, tradicijska preglednost, obitavanje u obiteljskoj kući na okućnici, dodatni rad na zemlji, mogućnosti rada "u fušu" itd.). Zato su i glavne aspiracije lokalnog stanovništva uglavnom sabrane

na obnovi/poboljšanju lokalnih životnih prilika i veza s gradom; rijetke su aspiracije na selidbu u grad.

Naznačene činjenice osnova su specifična životnog stila. Stanovnici tamošnjih naselja ne žele izgubiti prednosti što ih imaju **crpeći i grad i negrad kao specifične resurse**. Tipološki govoreći, oni teže načinu života koji je najmanje netočno zvati načinom života **urbaniziranog sela**. U takvoj shemi individualizacija života i mjerila tehničkog opremanja prebivališta sastavnica je gradskog iskustva. Ustrajnost pak seoskih odrednica, navlastito onih izvedenih iz rada na zemlji, sastavnicom je seoske arheologije. Drukčije rečeno, na naznačenom području dominantna je specifična aspiracijska osnova koja se ne može/ne smije promatrati kao mehanički nastavak gradskih aspiracija.

Iznesena činjenica implicira obvezu razvojnih sudionika u gradu **da jasno razlikuju gradsko i negradsko područje**. Razlikovanje nije izvedeno iz potrebe za segregacijom, nego iz potrebe da se jasnije i primjerenije odrede **parametri kakvoće** životnih uvjeta u gradu i životnih uvjeta na području **koje ne teži/ne želi postati gradskim**. Zaključni je učinak razlikovanja učvršćivanje **kooperacijskog odnosa** između grada i njegova negradskog područja.

Četiri su okolnosti koje posebno podupiru takvu orijentaciju. (i) Gradska poljoprivreda, na gradskom izvanjskom prstenu, važnom je sastavnicom gradskoga gospodarstva u većini velikih gradskih središta. Nema razloga da drukčije bude i u Sisku. (ii) Tehnička obnova industrijskog sektora i industrijskih usluga, brojni europski primjeri pokazuju, “prirodno se locira” u naseljske mreže na izvanjskim gradskim područjima u subregionalnom gradskom okviru. Važno je da je opća prometna i komunikacijska povezanost naselja međusobno te naselja i većih središta u susjedstvu, primjerena. (iii) Ekologijska obnova grada ne može se primjereno dovršiti bez oslonca na rubno i izvangradsko područje (upravljanje vodotokovima, nadzor emisija itd.) (iv) Vanjsko, prigradsko područje pričuvnim je područjem razvitka samoga grada. Budući da je paleoindustrijski/korporacijski predložak oblikovanja novih naselja bez aspiracijske potpore socijalnih skupina, oblikovanje novih naselja na identitetnim i teritorijalnim predlošcima tradicionalnih naselja ruba mogućnost je s brojnim prednostima.

Iznesene činjenice impliciraju da grad na svom području u okolici mora razviti dosljednu, i razvojnim interesima primjerenu, revitalizacijsku i **zemljišnu politiku**. Ona ne implicira nikakvo mehaničko širenje grada “bez pokrića”. Dobri primjeri oblikovanja i primjene i jedne i

druge vidljivi su u praksama nekih europskih gradskih središta. Nije ih nekorisno uporabiti kao osnovne orijentire.

8.

Osnovni podaci o socijalnoj strukturi i razvojnoj kompetenciji sisačkog stanovništva pokazuju da izložene razvojne zadatke na više područja (upravljanje gradom, tehničke alternative, urbana disciplina, poduzetničko iskustvo, čvrstoća gradske tradicije itd.) nadmašuju raspoložive mogućnosti. Drukčije rečeno, opći normativni predlošci i kompetencije sisačkog stanovništva **nisu prednosti** s kojima upravljanje sisačkim razvitkom može neprijeporno računati. Četiri su činjenice vidljivije od drugih. (i) U Sisku je relativno mali udio stanovništva s visokom naobrazbom; mali je i udio stanovništva s potrebnim umijećima i znanjima nastalim u praksama građanske modernizacije u zaključnim desetljećima dvadesetog stoljeća. Taj će manjak skupine zadužene za nadzor sisačkog razvitka morati aktivno, **aktivnom politikom** spram stručnih i profesionalnih elita po Hrvatskoj i u inozemstvu, uklanjati/smanjivati. (ii) U sisačkom kolektivnom iskustvu vrlo je snažno iskustvo ovisnosti o “industrijskoj radnoj organizaciji” (nastaloj u razdoblju druge modernizacije). Ta ovisnost, paradoksalno, učvršćuje solidarnost s radnom organizacijom redovito **protiv/na štetu grada**. Na taj način “industrijska radna organizacija” s lakoćom svoje unutrašnje poslovne teškoće pretvara u gradske rabeći unutrašnje ovisnike kao moćne skupine za pritisak. Grad se, dakle, ne doživljuje kao javno dobro. Zahvaljujući tomu, brojni oblici zapuštenosti, koji se mogu ukloniti bez većih troškova, **već i zgoljnom promjenom svakodnevnih navika**, postaju tipičnim činjenicama koje se “nikoga ne tiču”. Nije takvo ponašanje sisačkom posebnost. Ali jest, sve je jasnije, važnom zaprekom u oblikovanju novih razvojnih alternativa u gradu. (iii) U industrijskoj tradiciji druge modernizacije u Hrvatskoj djeluje snažan motivacijski predložak koji je najmanje netočno zvati “egzistencijalnom panikom”. Predložak osnažuje /ohrabruje “na se/u se/poda se” ponašanje stvarajući, nerijetko, ekstremno karikaturalne oblike egotizma. Koliko je vidljivo, predložak je čvrstom sastavnicom vrijednosnog naslijeđa i u industrijskom zaposleničkom sloju i u (tanom) srednjem sloju. Oblikovan u totalitarnom okružju, on je mnoge dobiti stekao kao rentijerske nagrade za sistemsku odanost (poretku); one pak koje je stekao na temelju samostalne poduzetničke sposobnosti i napora **morao je** posredovati brojnim oblicima klijentske ovisnosti o nadzornicima političke i društvene moći. Na toj se podlo-

zi oblikovala jedna vrsta hitnje da se “osigura egzistencija” na duže vrijeme, dakle da se i idućim naraštajima u obitelji **isposluje rentijerska prednost**. Predložak **nije dekonstruiran** devedesetih godina, nego je, naprotiv, s novim političkim legitimacijama, uporabljen i jasnije, a mjestimično i – uspješnije (zahvaljujući i novom zakonskom okviru u kojemu je poduzetničko ponašanje steklo položaj poželjnog društvenog ponašanja). U takvu predložku **rentiranje/“raubanje” javnih dobara sintaktičko je pravilo djelovanja**. Autentično stvaranje novih dobara drži se rizičnim i – manje inteligentnim oblikom ponašanja budući da, u obzoru egzistencijalne panike, ne jamči hitno/trajno “osiguranje egzistencije” novom rentijerskom naraštaju. (iv) Opće razvojno posustajanje u Hrvatskoj, gdje je opasnost od nezaposlenosti izvorom brojnih dalekosežnih poremećaja u razvojnom djelovanju i ponašanju socijalnih skupina, osnažuje egzistencijalnu paniku. To, posredno, znači da i one industrijske skupine koje bi inače bile “prirodnim” saveznicima na poslu razvojne mobilizacije grada, gube mnoga integrirajuća i poticajna svojstva. Sisak u tom pogledu nije iznimkom.

Iznesene činjenice ukazuju na potrebu oblikovanja posebnog sektora aktivne gradske politike. Najgrublje rečeno, to je sektor gdje se oblikuje novi **socijalni savez za grad**. On, predvidljivo, ne može obuhvatiti sve sisačke stanovnike. Ali se, zato, može/treba protegnuti i na socijalne sudionike ukorijenjene u gradskoj zbilji u hrvatskom društvu; i u europskim urbanim mrežama. Ni mogućnosti iseljenih Hrvata u tom pogledu ne treba podcijeniti.

9.

Analiza položaja Siska u prometnim mrežama i strategijama nadlokalnog reda pokazuje da je grad suočen s više dugoročnih ograničenja. Njihovo je zajedničko obilježje **odvojenost** Siska od glavnih prometnih pravaca (cestovnih, željezničkih). Tvrdnja se ne može primijeniti i na položaj Siska u riječnom prometu. Ali je opća kakvoća sisačkog položaja u riječnom prometu dalekosežno umanjena spomenutom činjenicom da je Sisak u cestovnim i željezničkim mrežama odvojen od glavnih (infrastrukturno opremljenih) pravaca. Zbog toga Sisak mora oblikovati **dugoročnu i aktivnu prometnu politiku**. Koliko je vidljivo, tri su njezina glavna uporišta.

(i) Sisački položaj zaglavne riječne luke zacijelo će ostati neugrožen. Zamisli da Zagreb izgradi svoju gradsku luku (u Rugvici) nemaju potrebnu kakvoću. Iznesena činjenica izravno upućuje na nužnu kooperaciju Zagreba i Siska.

(ii) Deseti koridor u paneuropskoj prometnoj mreži (skup prometnica za istok) **ne isključuje** važnu ulogu Siska kao jednog od posebnih/specijaliziranih središta koridora. Premda su glavne trase cestovne i željezničke mreže tog koridora smještene suboptimalno za sam Sisak, **ograničenja nisu nenadoknativa**. No njihovo uklanjanje, svakako, obvezuje nositelje gradske razvojne politike na djelovanje na nacionalnoj razini.

(iii) U skupu gradova na petom koridoru paneuropske mreže potrebna je primjerena specijalizacija (razdioba uloga između gradova Rijeke, Zagreba, Karlovca, Varaždina i - Siska). Premda Sisak nije primjereno povezan s gradovima na tom koridoru, ograničenja što ih manjak izazivlje **također nisu nenadoknativa**. Ali i u ovom slučaju potrebno je oblikovati nacionalno uvjerljivu gradsku razvojnu politiku.

Upućivanje na spomenuta uporišta **ne implicira** da Sisku nisu važne prometne veze s južnim regionalnim područjem (u sastavu Bosne i Hercegovine). No, koliko je vidljivo, njihova je važnost **izravno ovisna** o prije naznačenim činjenicama.